

Samkongedømme og enekongedømme

SVERRE BAGGE

Artikkelen tar opp det nye syn på samkongedømme og enekongedømme i Norge i middelalderen som Narve Bjørgo lanserte i 1970. Den søker dels å rehabilitere det tradisjonelle syn ved å vise at borgerkrigene i første fase (ca. 1130—60) ble utløst av konflikter som må regnes som normale innen samkongedømmet, dels å videreføre Bjørgos revisjon ved å vise at samkongedømmet ikke kan betraktes som en fast forfatningsform, og ved å karakterisere hele perioden 1045—ca. 1160 som en overgangsfase i utviklingen mot en fastere regulering av tronfølgen.

Samkongedømmet som historisk *problem* er av svært ny dato. Det er Narve Bjørgos fortjeneste å ha sett en fengslende forskningsoppgave i et emne som faktisk helt siden middelalderen har vært betraktet utelukkende i ett perspektiv: som årsak til borgerkrigene. I en vel-skrevet og interessant artikkel¹ tar han et oppgjør med en 700-årig tradisjon og forsøker dels å se samkongedømmet ut fra dets egne premisser, dels å vise at det snarere er enekongedømmet enn samkongedømmet som har utløst borgerkrigen. Bjørgos resultater er siden blitt akseptert av Grethe Authén Blom,² delvis også av Knut Helle.³

Bjørgos artikkel har både fengslet meg og egget til motsigelse helt siden jeg var med på å diskutere den i utkast på seminar i Bergen i 1969. I det siste har jeg i forbindelse med egen forskning og undervisning kommet inn på problemet med samkongedømmet, og har derfor lyst til å knytte noen kommentarer til den.

Historiografisk glir Bjørgos artikkel inn i tradisjonen fra Kohts berømte foredrag fra 1913 om sagaenes syn på tidlig norsk historie, med forsøk på å påvise at kildenes fremstilling av forholdene er preget av en bestemt tendens, at moderne forskning ukritisk har overtatt denne tendensen og endelig at virkeligheten var en annen enn den både middelalderske og moderne forfattere har regnet med. Artikkelen dreier seg derfor om tre områder: norsk historieskrivning i 19. og 20. århundre, sagatradisjonen i det 13. århundre og endelig objektet for denne litteraturen: norsk politisk og administrativ historie i det 11. og 12. århundre.

1. «Samkongedømme kontra einekongedømme», *HT* 1970 s. 1—31. Jfr. også *KLNM XV* sp. 15 ff. Liste over fork. se s. 273.
2. «Samkongedømme, enekongedømme, Håkon Magnussons hertugdømme», *Vid.selsk.Skr.* 18, 1972 s. 5 ff.
3. *Norge blir en stat*, 2. utg. (1974) s. 38, 42—44, jfr. 1. utg. s. 24 ff.

Jeg vil i det følgende legge hovedvekten på det tredje området: samkongedømme og enekongedømme på 1000- og 1100-tallet. Men siden Bjørgos behandling av nyere historieskrivning — fortrinnsvis Keyser — er temmelig avgjørende både for hans problemstilling og hans resultat, vil jeg begynne med den.

Bjørgos kritikk av Keyser dreier seg om to hovedpunkter: for det første betrakter Keyser feilaktig samkongedømmet som årsak til borgerkrigen, for det andre har dette medført at han ikke har interessert seg for de funksjonelle sidene ved samkongedømmet og ikke har vurdert det ut fra dets egne forutsetninger. Bjørgos egen omvurdering går dels ut på å gi et riktigere bilde av samkongedømmet som styrings-system, dels på å avvise den tradisjonelle antagelsen om årsakssammenheng mellom samkongedømme og borgerkrig.

De to hovedpunktene i kritikken mot Keyser er hos Bjørgo ikke i særlig grad skilt fra hverandre, og jeg tror dette har fått noe uheldige konsekvenser. Kravet om å se samkongedømmet ut fra dets egne premisser røkker nemlig ikke uten videre ved læren om at det har vært årsak til borgerkrigen. Dette kravet gjelder jo nemlig bare når man skal *beskrive* samkongedømmet. Skal man lete etter årsakene til borgerkrigen, må man nettopp *ikke* vurdere de fenomenene man behandler ut fra deres egne forutsetninger; da er det virkningene man er ute etter. Et system som er oppstått for å oppfylle bestemte behov, kan godt skape nye problemer som man må rette søkelyset mot når man behandler overgangen fra dette systemet til et annet. Det må dessuten påpekes at Keyser og hans etterfølgere ikke mener helt det samme som Bjørgo når de taler om samkongedømme. Bjørgo tenker nemlig åpenbart primært på samkongedømmet som styrings- og maktfordelingsprinsipp, dvs. som en regel om at likeberettigede pretendenter skal dele riket og styre sammen etter nærmere bestemte regler. Det er i denne forstand samkongedømmet er fredsbevarende.⁴ Men når tidligere forskere snakker om samkongedømmets ulykker, så mener de primært — om ikke bare — regelen om at alle kongssønner hadde lik arverett. Dette kommer tydelig frem i det sitatet fra Keyser som Bjørgo anfører: feilen var «Kongedømmets Deelbarhed».⁵ Derimot er Keyser ikke blind for at samkongedømmet i den form det hadde fra 1045 og utover, til en viss grad representerte en *løsning* på dette problemet: samkongedømmet ble opprettet for «at hindre Lan-

4. Bjørgo s. 11.

5. Keyser, «Den norske Samfundsordens Udvikling i Middelalderen», *Saml. Afb.*, (Chra. 1868) s. 438, jfr. Bjørgo s. 3.

dets Udstykning og Rigets deraf følgende Svækkelse og mulige Op-løsning».⁶ Man fikk fastere regler for statsstyre og tronfølge, og ordningen hadde i sum «sine iøinefaldende Fordele fremfor den ældre Landsudstyking».⁷ Men samkongedømmet var en *utilstrekkelig* løsning. Når den fungerte, var det bare fordi den ikke ble satt på noen alvorlig prøve før et stykke ut på 1100-tallet. Da viste det seg at den skapte nye problemer ved at det oppstod strid om hvordan fellesstyret skulle ordnes;⁸ til dette kom at uektefødte sønners arverett og deres mulighet til å prøve den ved jernbyrd skapte enda større problemer.⁹ Lignende synspunkter finnes også hos Keyzers etterfølgere, ja, Hertzberg nærmer seg enda Bjørgos syn når han påpeker det uheldige i at Sigurd Jorsalfar tvang Harald Gille til å gi avkall på tronen.¹⁰ Når det gjelder forholdet til borgerkrigene, består det nye i Bjørgos syn derfor i og for seg ikke i at han ser samkongedømmet som løsning på et problem istedet for som et konfliktskapende element. Det nye ligger i at han regner løsningen som så vellykket at der ikke oppsto alvorlige problemer omkring tronfølgen eller i forholdet mellom kongene den tiden samkongedømmet var alminnelig akseptert.

Umiddelbart virker det som Bjørgo på dette punkt går lenger enn det strengt tatt er nødvendig for å gi en mer nyansert vurdering av samkongedømmet. Han påtar seg i tillegg den oppgaven å finne en forklaring på utbruddet av borgerkrigene som helt utelukker samkongedømmet som årsak. Dessuten må han forklare hvorfor en tronfølgeordning som fungerte så tilfredsstillende, ble erstattet av en annen og i de følgende 800 årene ble brennemerket som opphavet til indre splittelse og borgerkrig. Denne forklaringen skal vi nå gå over til å se nærmere på.

Utgangspunktet for Bjørgos forklaring er nyere forsknings neddemping av tronfølgeordningens betydning som årsak til borgerkrigen, slik det særlig kommer til uttrykk hos Holmsen: hovedårsaken til borgerkrigen er de sosiale motsetninger overgangen fra selveie til leilendingsbruk skapte, tronfølgeordningen er bare «gnisten» som får det sosiale sprengstoff til å eksplodere.¹¹ Men samtidig fremhever

6. «Norges Stats- og Retsforfatning i Middelalderen», *Efterladte Skrifter II* (Chra. 1867) s. 41.

7. *Eftl. Skr. II* s. 41 f., jfr. *Saml. Afb.* s. 438.

8. *Eftl. Skr. II* s. 44, *Saml. Afb.* s. 428.

9. *Eftl. Skr. II* s. 44.

10. *Det norske Aristokratis Historie*, (Chra. 1869) s. 112.

11. Bjørgo s. 14.

Bjørgo sterkere enn det tidligere har vært gjort, at denne strukturforandringen i samfunnet ikke bare skaper strid, men også direkte fremmer overgangen til enekongedømme. Et sterkt, riksoorientert og sentralistisk aristokrati vokser frem og allierer seg med en ekspanderende kirke med lignende sentralistiske interesser. Disse kreftene har behov for en sterk statsmakt, og det blir derfor naturlig for dem å støtte et enekongedømme. Dypest sett blir derfor overgangen fra samkongedømme til enekongedømme symptom på en mer omfattende utvikling, en overgang fra et samfunn der samkongedømmet var en naturlig styringsform til et samfunn der enekongedømmet ble det. Denne overgangen skjedde gradvis, og overgangsfasen var konfliktfylt.¹² Kampen for enekongedømmet var en av årsakene til borgerkrigen.

På en måte betegner Bjørgos forklaring en ytterligere neddemping av tronfølgespørsmålets betydning som årsak til borgerkrigen: forandringen av tronfølgen er betinget av dypere samfunnskrefter. Men Bjørgo regner likevel ikke med noe ensidig årsak-virkning-forhold: kampen for enekongedømme er både *produkt* av sentraliseringsprosessen og medvirkende *faktor* i den.¹³ Bjørgo trenger derfor fremdeles en «gnist» for å få det sosiale sprengstoffet til å eksplodere. Det nye hos ham er at denne gnisten er enekongedømmet, ikke samkongedømmet. Når idéen om enekongedømmet vinner frem og fører til at samkongedømmets tronfølgepraksis ikke lenger blir respektert, griper misfornøyde pretendenter til våpen og setter konflikten i gang.¹⁴

Anvendt på norsk historie på 1100-tallet ser denne «gnist»-modellen slik ut: «gnisten» fenger i slutten av Sigurd Jorsalfars regjeringstid gjennom at Sigurd søker å få sin sønn anerkjent som enekonge. Dette er en «prinsipiell avvisning av samkongedømmet».¹⁵ Og ganske logisk følger så første eksplosjon etter Sigurds død med kampen mellom Harald Gille og Magnus, og neste generasjon etter med kampen mellom Haralds sønner. I begynnelsen av 1160-årene får så enekongedømmet sitt ideologiske uttrykk i Magnus Erlingssons tronfølgelov og sin maktpolitiske basis i et sterkt lendmannsparti i Viken og på Vestlandet, og søker konsekvent å utrydde alle potensielle rivaler. Enekongedømmet har definitivt seiret, den følgende delen av

12. Bjørgo s. 9 ff.

13. Bjørgo s. 10.

14. Bjørgo s. 14.

15. Bjørgo s. 7.

borgerkrigstiden er en kamp mellom kandidater til enekongedømmet, selv om samkongedømmet enda en stund i prinsippet har vært betraktet som en akseptabel løsning.¹⁶

Vendepunktet i denne utviklingen er altså Sigurds designasjon av Magnus. Men Bjørge presiserer ikke nærmere hva som egentlig var det nye i denne handlingen og i hvilken forstand den var en avvisning av samkongedømmets prinsipp.

En mulig tolkning er at Sigurds handling innebar en tilslutning til prinsippet om individualsuksesjon, slik det senere kom til uttrykk i tronfølgeoven av 1163. Men en slik oppfatning virker lite rimelig. Vi har ingen vitnesbyrd om at man på Sigurds tid tenkte i slike baner, og det ser heller ikke ut som dette prinsippet hadde særlig lett for å slå igjennom: selv ikke på midten av 1200-tallet var det ubestridt (jfr. ndf. s. 19f.). Handlingen i seg selv er selvsagt heller ikke noe bevis for tilslutning til dette prinsippet: den er fullt forklarlig ut fra ønsket om å sikre sin egen sønns stilling på bekostning av fjernere slektninger. Bare hvis Sigurd hadde hatt flere sønner og utpekt én på bekostning av de andre, kunne det ha vært tale om individualsuksesjon som prinsipp. Det ser da heller ikke ut til at Bjørge tenker seg noen klart utformet idé om individualsuksesjon bak Sigurds handling.¹⁷ Den prinsipielle avvisningen av samkongedømmet må da helst bestå i noe annet, nemlig brudd på etablerte regler eller sedvaner under samkongedømmet.

Etter tradisjonell oppfatning, som Bjørge deler, var samkongedømmets tronfølge regulert slik at fellesstyret skulle være mellom hver generasjon kongssønner. Først når hele første generasjon var utdødd, kunne neste overta, men da hadde til gjengjeld alle medlemmer av denne generasjonen rett til å bli tatt til konger. Denne regelen var det Sigurd Jorsalfar brøt ved ikke å ville anerkjenne Harald Gille som medkonge.¹⁸ Som argument for at denne regelen har eksistert, har man for det første brukt et sted i Gulatingsloven, hvor det heter at tre kongers felles regjering skal regnes som én regjeringstid: «En þo at konongar se þrir senn at lande, þa er þat þo eins æve»

16. Bjørge s. 9, 12 f.

17. Jfr. Bjørge s. 10: «Konsekvensen av dette blir at ein mindre sterkt betoner prinsippet individualsuksesjon i Magnus Erlingssons tronfølgeov som eit skarpt brot eller radikalt nytt prinsipp, men heller ser det i realpolitisk samanheng, som naturleg uttrykk for dei endringar kongedømmets idé og... maktgrunnlag gjennom ei generasjonslang utvikling hadde gjennomgått.»

18. Bjørge s. 6, 19, Keyser, *Efterl. Skr. II* s. 42.

(G 271),¹⁹ for det andre tronskiftet i 1093, da denne regelen angivelig ble praktisert.²⁰ Stedet i Gulatingsloven har vært oppfattet som en slags prinsippklæring om rikets enhet tross den delte kongemakt, og selv om det ikke direkte sier noe om arvefølge, virker det ikke urimelig å tenke seg at den sterke betoningen av fellesstyret innenfor hver generasjon har hatt som konsekvens at neste generasjon først slapp til etter at hele første generasjon var borte. Leser man stedet i sammenheng, blir imidlertid bildet et annet. Kapitlet dreier seg om innløsning av jord som er kommet under kongen, fristen for dette er tre kongers regjeringstid. Hvis tre samkongers regjeringstid skulle falle inn under denne regelen, ville det få nokså ubehagelige konsekvenser for den som skulle innløse, derfor er det nødvendig å slå fast at det dreier seg om tre konger etter hverandre, og at samkongenes regjeringstid bare gjelder som en. Lovstedet er i det hele tatt ikke opptatt av forholdet mellom kongene, og sier derfor ikke særlig mye om rikets enhet. Det kan dermed heller ikke brukes som argument for noen bestemt tronfølgeordning. Denne ordningen må da begrunnes utelukkende gjennom eksempler på at den har vært praktisert. Bare ett slikt eksempel finnes, nemlig tronskiftet etter Olav Kyrre i 1093. Dessuten finnes det to eksempler på at den kunne ha vært praktisert, men ikke ble det, nemlig eksemplet med Sigurd Jorsalfar og Harald Gille og Håkon Herdebreis krav på tronen i 1157 mens onkelen Inge fremdeles var i live.²¹ De to eksemplene på at regelen ikke ble praktisert, behøver ikke å være særlig sterke argumenter mot eksistensen av den, men på den annen side virker det ytterst betenkelig å slutte fra ett enkelt eksempel til en regel. Eksistensen av regelen må derfor på forhånd regnes som høyst tvilsom, og lar det seg så i tillegg gjøre å forklare det ene eksemplet på en annen måte, kan vi nokså trygt regne med at regelen ikke har eksistert.

En slik forklaring blir faktisk antydnet av Bjørgo selv når han i en annen sammenheng regner samkongedømmet mellom Magnus og Håkon som atypisk, fordi Magnus har nektet å anerkjenne Håkons krav.²² En av grunnene til dette kan jo nettopp være at Håkon av rent maktpolitiske grunner var blitt skjøvet til side i onkelens regje-

19. Keyser, *Efterl. Skr. II* s. 42 n. 1.

20. Smst., Bjørgo s. 19.

21. Ifølge en tale i *Hkr.* (III s. 408) krevet Håkon $\frac{1}{3}$ av riket etter faren: dette skulle helst peke i retning av en annen regel. Men det er likevel liten grunn til å legge vekt på dette eksemplet. Håkons tronkrav kan godt forklares ut fra konflikten mellom Inge og faren.

22. Bjørgo s. 5.

ringstid. Hákon var bare ett ár gammel da faren døde, og hadde dermed ingen muligheter til å reise krav på tronen på dette tidspunkt. Da han ble voksen, hadde onkelen regjert lenge som enekonge og kan derfor ha vært uvillig til å dele. Og da så onkelen døde, ledet Hákons arvekrav til konflikt med fetteren Magnus, en konflikt som etter Hákons død ledet hans tilhengere ut i åpent opprør.²³

Er der noen støtte for denne antagelsen i sagaenes opplysninger om begivenhetene i 1093? Da beretningene varierer noe til tross for

<i>Agr. s. 80.</i>	<i>Msk. s. 297.</i>	<i>Fsk. s. 309 f.</i>	<i>Hkr. III s. 233, 235.</i>
Ok váru einn vetr báðir... i Niðarósi... Þá nam Hókon af jólagjafar ok skylldir allar ok landaura gjald... ok bætti... rett	Hacon... veitti þröndom rettar bötr amarga lvd. ... þeir voro ein vetr báðir i Niðar osi. ... oc aþeim iolom gaf Hacon vpp bvondom iolagjafar oc scvlldir allar... oc bötti... rett... imoti því er þeir gafo honom konvngs nafn.	Hacon... veitti þrændum rettar bætr a marga lvd.... Annan vætr rikis þeirra... varo þeir baðer... i Kaupange.	Hákon tók af við þrændi landaura gjald. oc gaf... rettar-bætr. hann tók af... jólagjafir.
... En þá tok fyr þessa sok hugr Mognúss at óróask, er hann þóttisk hafa minna af landi ok lands skottum en faðir hans hafði haft eða foðurbróðir eða forellrar. Þótti honum sinn hlutr eigi síðr uppgefinn í þessi gjof þeim til sœmðar en Hókonar, þóttisk í því óvirðr ok mishaldinn af frænda sínum ok ráðum þeira þoris beggia.	En þa toc fyr þessa soc at yfaz hvgr M. konungs. er hann þóttiz hafa minna af landi oc scottom en faðir hans hafði haft e. foþorbroþir. þótti honom. sinn lvttr eigi síþr vpp gefinn íþesi gjof þeim til sœmþar er þago. þóttiz íþeso svvirðr ok mishalldin af frenda sinom. oc raþom þeira þoris beggia.	en því nest toc hugr Magnus at oroast. at hann hafðe minna af lande en faðer hans hafðe haft. oc ætlaðe til svica við Hacon.	Magnúsi konungi líkaði illa stórgjafar þær, er Hákon konungr hafði gefit bondum til vinsælda sér; þótti Magnúsi sín eign gefin engum mun síðr, ok yfðisk hugr hans mjok við þat, ok þóttisk mishaldinn af við frænda sinn, er hann skyldi svá miklu minni tekjur hafa, en faðir hans hafði haft eða forellri, ok kendi þórir ráðin um.

23. Jeg finner det ikke nødvendig å diskutere utførlig om der virkelig var motsetningsforhold mellom Magnus og Hákon. At rettarbøtene i G 148 tilskrives Hákon, styrker ett viktig element i sagaenes beretning, og Steigar-Tores senere opprør kan best forklares hvis vi aksepterer opplysningene om et slikt motsetningsforhold.

at de bygger på samme tradisjon, vil jeg først sitere dem ved siden av hverandre.

Beretningene som her er sitert, har 3 hovedpunkter: Håkons konungstekja, rettarbøtene og Magnus' misnøye. Ágrip tidfester rettarbøtene til den vinteren Håkon og Magnus satt sammen i Nidaros, dvs. vinteren nærmest etter konungstekja, da denne sagaen regner at samkongedømmet bare varte ett år. Morkinskinna lar Håkon gi rettarbøtene både i forbindelse med konungstekja og den vinteren han satt sammen med Magnus i Nidaros, etter denne sagaens kronologi den andre vinteren han var konge, idet Morkinskinna regner samkongedømmet til 2 år. Men i sammenheng med omtalen her fremhever likevel forfatteren årsakssammenhengen mellom rettarbøtene og konungstekja. Både Fagrskinna og Heimskringla lar utstedelsen av rettarbøtene foregå ved konungstekja.

Fordoblingen i Morkinskinna skyldes åpenbart at denne sagaen er interpolert. Den siste omtalen av rettarbøtene er nesten ordrett lik Ágrips og er tydeligvis hentet derfra.²⁴ Den første omtalen finner vi derimot igjen i Fagrskinna, som etter vanlig oppfatning har hentet stoff fra Eldste Morkinskinna, fra før tilleggene fra Ágrip ble innarbeidet.²⁵ Vi kan dermed regne med to tidfestninger i den eldste litterære tradisjonen.²⁶ Det er heller ikke særlig vanskelig å velge mellom dem: det virker umiddelbart langt mer sannsynlig at rettarbøtene ble gitt ved konungstekja — som må ha funnet sted på et ting — enn under et gjestebud i julen der Magnus, som nektet å anerkjenne dem, var til stede. Det er heller ikke så vanskelig å forklare hvordan feilen i Ágrip er oppstått: det må skyldes at forfatteren har betraktet rettarbøtene som årsak til Magnus' misnøye, som ytret seg under gjestebudet, og følgelig også tidsmessig har kombinert disse begivenhetene.

Når det gjelder neste ledd i historien, grunnen til Magnus' misnøye, ser det ut til at alle versjonene må føres tilbake til ett forelegg, nemlig Ágrip. Eldste Morkinskinna kan ha hatt en annen versjon, men den har vi ingen mulighet til å rekonstruere. Man kunne tenke seg at Fagrskinna, som har den korteste versjonen og kutter vekk alt som setter Magnus' misnøye i forbindelse med rettarbøtene, kan bygge på den, men Fagrskinna kan like godt ha brukt Ágrip og forkortet den

24. G. Indrebø, *Edda*, 17, 1922 s. 26.

25. Smst. og E. Fjeld-Halvorsen, *KLNM* IV sp. 139 f.

26. Ágrip dateres i alminnelighet til slutten av 1100-tallet (T. Tobiassen, *KLNM* I sp. 61), Eldste Msk. til begynnelsen av 1200-tallet (Hødnebo, *KLNM* XI sp. 705).

(ndf.). Jeg vil derfor her regne med at Ágrips versjon er den eldste bevarte og at alle de andre er avhengige av den og dermed uten selvstendig vitneverdi.

Ágrips versjon på dette punkt er ikke helt logisk: det heter at Magnus var urolig over at han hadde mindre land og skatter enn forgjengerne p. g. a. rettarbøtene. At han p. g. a. rettarbøtene ville få mindre skatter, kan man til nød gå med på, men at han skulle få mindre *land*, virker ikke særlig rimelig. Og på begge områder er det uten videre klart at Magnus' tap ved rettarbøtene var bagatellmessig sammenlignet med tapet p. g. a. riksdelingen. Forfatteren av Ágrip har tydeligvis ikke innsett dette, i og med at han sammenligner både med faren og de øvrige forfedrene og onkelen. Men bak Ágrips versjon kan det ligge en versjon som lar selve riksdelingen være årsak til Magnus' misnøye og den etterfølgende konflikten. At forfatteren av Fagrskinna har en slik versjon, behøver derimot ikke bety annet enn at han har resonnerert på samme måte som jeg har gjort her.

Nå spiller det egentlig svært liten rolle om det før Ágrip har foreligget en annen versjon av Magnus' motiver. Ágrips oppfatning må i alle tilfeller tillegges svært liten vitneverdi; det er ingen grunn til å tro at man på slutten av 1100-tallet satt inne med noen korrekte opplysninger om motivene bak Magnus' handlinger 100 år før. Vi kan vel derfor temmelig trygt se bort fra sagaforfatterenes forklaringer og gjøre det samme som de har forsøkt å gjøre: kombinere de nakne fakta som er overlevert slik at de gir en mest mulig fornuftig forklaring på det som har skjedd.

Og da blir det ganske gode grunner til å regne med at konflikten i virkeligheten skyldtes at Magnus ikke har villet anerkjenne Håkons krav: De to tok kongsnavn på hvert sitt sted, Håkons handling kan m. a. o. betraktes som et kupp for å komme fetteren i forkjøpet. Han har øyensynlig måttet gi ganske store innrømmelser for å bli valgt, det ser nemlig ikke ut som det tidligere har vært vanlig å gi konkrete rettarbøter ved konungstekja.²⁷ Rettarbøtene kan regnes

27. Taranger regner at dette var en fast skikk, en slags «håndfestning» før valget (*HT* 5 R IX s. 112, 143 ff.), men hans belegg for dette er temmelig usikre. Magnus den godes rettarbøter må nok betraktes som historiske, men de ble ikke gitt i forbindelse med valget. En tradisjon om at Olav den hellige ga oppendingene rettarbøter etter slaget ved Nesjar, må regnes som svært usikker (jfr. G. Sandvik, *HT* 1970, s. 212 ff.), og ville dessuten vanskelig kunne brukes som belegg for eksistensen av noen «håndfestning». Tilbake står da Håkon den godes tilbakegivelse av odelen, som neppe uten videre kan aksepteres som historisk og i alle tilfeller må betraktes som så spesiell at man ikke kan slutte seg til noen sedvane ut fra den. At kongene har gitt løfter i forbindelse med

som en slags betaling for kongeverdigheten og blir dermed vårt viktigste argument for at Magnus ikke har villet anerkjenne Håkon. Denne versjonen av begivenhetsforløpet støttes også av et skaldekvad fra Håkons parti som er sitert i Heimskringla:

Ungr kom Håkon hingat
 (hann 's bastr alinn manna)
 frægðar mildr (á foldu)
 fór með Steigar-þori;
 syni Aleifs bauð síðan
 sjalfr of Nóreg halfan
 mildr, en Magnús vildi
 málsnjallr hafa allan.
 (Hkr. III s. 234)

(I overs.): «Den unge Hakon kom hertil; den ryrige kom med Steigar-Tore; han er den bedste mand, der er født på jorden; selv bød han siden gavmild Olavs søn at give ham det halve Norge, men den vel-talende Magnus vilde have det hele», F. Jónsson, *Den norsk-islandske Skjaldedigtning B 1 s. 397*).

Dette kan selvsagt være ren partipropaganda, men i og med at det på forhånd må ansees som sannsynlig at Magnus krevet enekongedømmet, kan det være grunn til å legge vekt på det.

Jeg finner det derfor mest sannsynlig at motsetningsforholdet i 1093 hadde sin bakgrunn i at den ene av pretendentene nektet å gå med på samkongedømme og at grunnen til at den andre, Håkon, ikke har krevet tronen før, må søkes i maktpolitiske realiteter, ikke i noen regel om at arven skulle gå fra generasjon til generasjon.

Dermed må Sigurd Jorsalfars handling i slutten av 1120-årene kunne forklares på samme måte: Harald Gille hadde neppe muligheter til å fremtvinge deling, følgelig foretrakk Sigurd å beholde enekongedømmet for seg selv og prøvde også å sikre det for sin sønn. Prinsipielt kan Sigurds handling forklares ut fra det eksisterende system,

valget, slik de senere gjorde, må nok regnes som sannsynlig, men det er vanskelig å si noe sikkert om hva de har inneholdt. Både sammenligningen med tidligere tider, sagaenes sterke fremheving av rettarbøtene og omtalen av Håkon Toresfostre i G 148, der rettarbøtene er gjengitt, gjør det derfor sannsynlig at han gikk lenger enn vanlig i å gi innrømmelser for å bli valgt. Det nøyaktige innhold i rettarbøtene er derimot vanskeligere å fastslå, rettarbøtene i G 148 blir dels tillagt Håkon, dels Magnus den gode. Ifølge sagaene avskaffet Håkon julegaver, landøre, og «skuldir», det siste er ikke så lett å presisere, de to første punktene er begge direkte nevnt i G 148.

den eneste forskjellen mellom ham og Olav Kyrre er at Sigurd — klok av skade? — i tillegg lot folket avlegge ed på å opprettholde hans ordning.²⁸ Denne edsavleggelsen kan nok betegnes som noe nytt og som et skritt i retning av en mer planmessig regulering av tronfølgen, men dette er likevel ikke tilstrekkelig til å karakterisere Sigurds handling som en prinsipiell avvisning av samkongedømmet.

På ett punkt ser det altså ut som vi må konkludere med at samkongedømmet ikke hadde regler som dannet noen effektiv barriere mot ønsker om enekongedømme: sønner av først avdøde samkonge eller av tidligere konge hadde i praksis en høyst usikker stilling, omvendt hadde sist gjenlevende samkonge gode muligheter for å sikre seg enekongedømme og likeledes både motiv og anledning til å sikre sine sønner eneretten til tronen.

Jeg tror denne konklusjonen kan gis en mer generell form: Selv om lov og sedvane ga alle kongssønner lik arverett, innebar ikke dette at systemet *påbød* arvingene å dele. To argumenter kan fremføres for dette:

For det første medførte ikke arveretten automatisk at man ble konge. Man måtte kreve tronen og deretter velges av tingene. At dette valget ikke var en ren formsak, gir Håkon Toresfostres rettarbøter en antydning om. I tillegg gir sagaene to eksempler på at pretendenter er blitt avvist.²⁹ Dermed hadde motkandidater mulighet for å sette inn press på to punkter: de kunne hindre sine rivaler i å reise krav, og de kunne hindre tingene i å anerkjenne dem. Og den som reiste krav, måtte være forberedt på at det kunne føre til konflikt, særlig når han reiste krav overfor en som allerede var enekonge. For det andre er det, når man tenker på hvordan det fredelige samkongedømmet vokste frem, vanskelig å forestille seg at fredelig riksdeling skulle bli en så sterk sedvane at den utelukket ærgjerrige pretendenter eller konger fra å kreve enekongedømmet. Det som skjedde

28. Det er usikkert hvordan sammenhengen har vært mellom folkets ed og Haralds komme. *Agr.* s. 98 tidfester eden til før Harald kom til landet, *Hkr.* III s. 301 ser helst ut til å plassere den etter, likeledes *Msk.* s. 400, men her er teksten noe fragmentarisk. Uansett hvordan kronologien har vært, er det vel rimelig å se en sammenheng mellom de to begivenhetene: Sigurd kan allerede før Haralds komme ha hørt rykter om at faren hadde flere sønner.
29. Ifølge sagaene torde bøndene på Opplandene ikke velge Harald Hårdråde til konge før han hadde forsonet seg med Magnus (*Msk.* s. 92 f., *Fsk.* s. 238, jfr. Taranger, *HT* 5 R IX s. 158). Troverdigheten av denne opplysningen er vel diskutabel, mer å stole på er nok opplysningen om at folket nektet å velge Sigurd Slembe (*Msk.* s. 413, *Fsk.* s. 344, 347, *Hkr.* III s. 346, 349). *Msk.* og *Fsk.* nevner likevel at Sigurd ble hyllet i Hordaland og Sogn (*Msk.* s. 414, *Fsk.* s. 346).

i 1045, var jo ikke noe annet enn at en enekonge fant det nødvendig å dele makten med en pretendent som var sterk nok til å sette i gang en større konflikt for å fremme sine krav (jfr. ndf. n. 73). Reelt sett var det dermed ikke skjedd annet enn det som skjer når to ætter blir enige om en fredelig løsning av en konflikt i stedet for å gå til kamp, eller når to stater blir enige om å løse en konflikt ved voldgift eller traktat i stedet for å gå til krig. Slike fredelige løsninger utelukker ikke at en av partene under andre maktpolitiske forhold finner det mer formålstjenlig å ta et væpnet oppgjør. Likevel vil jeg ikke se bort fra at vi her finner visse fredsbevarende elementer som har vært oversett av tidligere forskning: deling av kongemakten har tydeligvis vært følt som en akseptabel ordning, det var intet nedverdiggende i å måtte nøye seg med bare en del av kongemakten, og det er godt mulig å tenke seg at der har vært sterke krefter i samfunnet som har ønsket at denne ordningen skulle bli respektert. Jeg tror likevel de to tronskiftene i 1093 og 1130 viser svakhetene ved systemet: samkongedømme etter norske arveregler, hvor bare etterkommere gjennom mannsledd har arverett, vil nemlig neppe være noen permanent ordning: det vil med jevne mellomrom bli avløst av enekongedømme.³⁰ Det vil heller ikke bare gi samkongedømme mellom brødre eller halvbrødre, men også mellom fetre, tremenninger, onkel og nevø osv. De svake ledd i denne rekken av tronskifter vil rimeligvis følge etter lange perioder med enekongedømme, hvor enekongen bare har én sønn, som vil sammenligne sin egen stilling med farens. Han vil neppe være særlig innstilt på å dele. Har man å gjøre med brødre som er vokset opp sammen og som alle er blitt behandlet som tronarvinger, skulle man regne med større sjanse til å unngå konflikt, selv om det heller ikke da er utenkelig. Men de to tronskiftene i 1093 og 1130 som virkelig skapte motsetninger mellom kongene, faller begge inn under mønsteret for tronskifter med konfliktmuligheter, og blir dermed eksempler på «gnister» som kan oppstå innenfor systemet.

Konklusjonen på den foregående behandlingen av tronfølgeordningen må derfor bli at det ikke er grunn til å regne med faste regler for tronfølgen under samkongedømmet — bortsett da fra regelen om alle kongssønners arverett. Dermed er det heller ikke grunn til å regne Sigurd Jorsalfars handling som noen prinsipiell avvisning av samkongedømmet. Og endelig er det ikke grunnlag for å sette noe av-

30. Man får et visst inntrykk av sjansene for dette ved å sammenligne med de mange adelslektene som døde ut i senmiddelalderen, jfr. O. J. Benedictow, *Den nordiske adel i senmiddelalderen*, Det nordiske historikermøde i København 1971 s. 34.

gjørende skille omkring 1130 når det gjelder mulige «gnister» fra samkongedømmets styringsordning: ved tronskiftet i 1093 var der samme slags motsetninger mellom kongene som i 1130, og opprøret etter Håkon Toresfostres død tyder på at disse motsetningene var like ved å slå ut i åpen konflikt.

Når det gjelder de utløsende årsaker til borgerkrigen, tror jeg altså ikke det er grunn til å neddempe de «naturlige» konflikter som kunne oppstå innenfor samkongedømmet så sterkt som Bjørgo gjør. På det rent «forfatningsmessige» plan har samkongedømmet antagelig vært mindre fast og regelbundet enn Bjørgo og tidligere forskere har regnet med, og det er derfor naturlig å betone «glidningen» mellom samkongedømme og enekongedømme enda sterkere enn Bjørgo gjør: medarvinger hadde i praksis en usikker stilling, og både vilje og muligheter til å realisere enekongedømmet må ha eksistert før 1120-årene. Omvurderingen i forhold til tidligere forskning må på dette punkt helst bestå i å peke på at samkongedømmets tronfølgeordning var enda mindre stabil og fredsbevarende enn man har tenkt seg.

Likevel utelukker ikke dette at Bjørgo kan ha rett i at de ledende grupper i samfunnet for det meste støttet opp om samkongedømmet frem til 1120-årene og at det er endret holdning hos disse gruppene som ligger bak utbruddet av borgerkrigene. At overgangen fra samkongedømme til enekongedømme har sammenheng med en aristokratisk samling med sikte på å skape en sterkere sentralkraft, virker umiddelbart sannsynlig, derimot er det mer tvilsomt om denne samlingen går så langt tilbake som til 1120-årene og om den i så fall har hatt noen betydning som utløsende årsak i første fase av borgerkrigene. På dette punkt er Bjørgo ikke særlig eksplisitt i sin argumentasjon og sier egentlig lite om hvilke konkrete utslag denne endrede holdningen hos aristokratiet ga seg. Kildene gir heller ikke særlig mange opplysninger om denne perioden, men det kan likevel være verd å undersøke hva de sier om maktforhold og partikonstellasjoner.

Ved behandlingen av Harald Gilles krav i 1120-årene er sagaene enige om at Sigurd selv tok den endelige avgjørelsen, men Ágrip og Morkinskinna antyder i tillegg at flertallet av rådgiverne var imot å la Harald få bære jernbyrd, og kan dermed tolkes i retning av at de ledende menn i riket ikke ønsket noe nytt samkongedømme og i større grad enn Sigurd selv fryktet at dette ville bli resultatet av Haralds jernbyrd.³¹ På den annen side heter det i Ágrip og Heims-

31. «... ok konungrinn þekþist [þat] meir með einvilja sínum en með vitra manna ráði», *Agr.* s. 100, jfr. *Msk.* s. 396 (m. lakune).

kringla at folk syntes Sigurds behandling av Harald var hard, visstnok særlig fordi han stilte krav om jernbyrd uten også å gi adgang til kongedømmet.³² Som nevnt, kan den avgjørelsen som ble tatt, neppe sies å være i strid med gjeldende rett eller etablert sedvane, og det er derfor liten grunn til å tolke de antydninger om betenkeligheter som sagatradisjonen inneholder — hvor mye vi nå enn legger i dem — som uttrykk for at aristokratiets holdning til samkongedømmet er i ferd med å endre seg. Og hvis stormennene har gått inn for enekongedømme i 1120-årene, må ganske mange av dem ha endret syn temmelig fort. Ved tronskiftet i 1130 støttet nemlig en betydelig fraksjon Harald og gikk dermed inn for samkongedømme — Harald krevde bare halvparten av riket.³³ Sagaene peker på Haralds føyelighet og vinnende vesen og Magnus' manglende popularitet som årsak til den tilslutning Harald fikk.³⁴ Under den følgende konflikten må likevel en god del av stormennene ha blitt igjen på Magnus' side, siden han kunne vinne slaget ved Fyrileiv og drive Harald fra landet. Ifølge Heimskringla støttet også flertallet av lendmennene på dette tidspunkt Magnus.³⁵ De følgende begivenheter antyder hvor løse partikonstellasjonene var: da Harald angrep på ny, fikk Magnus liten støtte og ble beseiret, og størstedelen av aristokratiet sluttet så tydeligvis opp om Harald og senere om hans sønner, enten de hadde stått på den ene eller den andre siden under den foregående konflikten.

Den aristokratiske samlingen omkring Harald Gille og hans sønner kan utvilsomt sees som uttrykk for aristokratiets økende politiske innflytelse og dets ønske om en — eller flere — konger som redskap for sine interesser, først den svake Harald, så hans umyndige sønner. Samtidig ser det ut til at denne samlingen mer er en følge av Haralds seier enn en forutsetning for den. Av de 5 mennene som nevnes som de ledende under formynderstyret like etter Haralds død, er bare én nevnt som Haralds tilhenger før konflikten med Magnus, nemlig Tjostolv Ålesson.³⁶ Vi vet ikke hvilken side de øvrige 4 sto på under borgerkrigen. Det samme gjelder de øvrige stormennene vi hører om

32. *Agr.* s. 100, *Hkr.* III s. 301.

33. *Agr.* s. 100, *Hkr.* III s. 316, *Orkn.* s. 154 f.; *Msk.* har lakune her, og *Fsk.* sier bare at begge ble tatt til konger uten å nevne noe om nærmere omstendigheter (*Fsk.* s. 335).

34. *Hkr.* III s. 315; jfr. ndf. n. 65.

35. *Hkr.* III s. 318.

36. *Hkr.* III s. 318, *Orkn.* s. 154 f.

de første årene etter Haralds død.³⁷ Omvendt hører vi ingenting om Hallkjell Huk, som brakte Harald til landet — han dukker først opp igjen i 1150-årene.³⁸ Man skal være forsiktig med å slutte for mye av de spredte opplysningene sagaene gir, men både denne person-sammensetningen og beretningen om krigens gang peker i samme retning: flertallet av stormennene har ikke engasjert seg særlig sterkt på noen av sidene, men de utnytter situasjonen etter Haralds seier til å styrke sin egen posisjon, og tar etter hans død forholdsregler for å unngå ny konflikt: felles hird for de umyndige kongene, samarbeid om riksstyre og forsvar og avvisning av andre pretendenter og av alle forsøk på å fornye partikonstellasjonene fra før 1134. Hverken Sigurd Slembe eller Magnus Blinde klarer å skaffe seg noen særlig tilslutning fra aristokratiet.³⁹

Når så konflikten bryter ut igjen i 1150-årene, er det for en del sønner eller andre slektninger av de samme personene som spiller hovedrollen, innenfor alle de tre grupperingene.⁴⁰ Den aristokratiske samlingen er avløst av splittelse, selv om flertallet støtter Inge. I denne fasen kan man likevel med noe større rett tale om partidannelser allerede ved begynnelsen av konflikten. Der er ting som tyder på at Gregorius og kretsen omkring ham tidlig tok sikte på enekonge-

37. *Msk.* s. 414 ff., *Fsk.* s. 347 ff., *Hkr.* III s. 348 ff. De 4 andre formynderne er Ottar Birting, Såda-Gyrd Bårdsson og Ogmund Svipte (for Sigurd) og Åmunde Gyrdsson for Inge, sammen med Tjostolv. Såda-Gyrd og Åmunde var fosterfedre for henholdsvis Sigurd og Inge, og må dermed ha hatt en viss personlig tilknytning til kong Harald, men den behøver ikke å gå lenger tilbake enn til seieren over Magnus. Andre fremtredende menn i denne tiden er bl. a. Peter Ulvsson og brødrene Guttorm på Rein og Ottar Balle. Jfr. ellers n. 40.
38. *Msk.* s. 390, 460 f., *Hkr.* III s. 300, 393 f., *Fsk.* s. 356.
39. Sigurd får en viss tilslutning på Møre og i Trøndelag, men ikke særlig stor. Tilslutningen øker imidlertid ved at han tar Magnus ut av klosteret, bl. a. går nå en del av Magnus' gamle hirdmenn i Trøndelag over til ham (*Msk.* s. 415, *Hkr.* III s. 350). Likevel endrer ikke dette i særlig grad inntrykket av at flertallet av aristokratiet står på Gillesønnenes side.
40. Blant lederne for Inges parti er Gregorius Dagsson, bror av Vatn-Orm Dags-son, som ledet forsvaret av Viken mot danskekongen i 1137, og Erling Skakke. Erlings far, Kyrpinga-Orm, var fosterfar for en fjerde sønn av Harald som het Magnus og som døde som barn. Ogmund Dreng, Erlings bror, var blant de ledende i formynderstyret for Inge. Gyrd Åmundesson, Inges fosterbror og sønn av Åmunde Gyrdsson, en av lederne for formynderstyret, er nevnt på Inges side i kampen mot Håkon Herdebrei. På de to andre kongenes side finner vi Filippus Gyrdsson, sønn av Sigurds fosterfar Såda-Gyrd, som Øysteins tilhenger etter drapet på Sigurd. Han blir senere en av lederne for Håkon Herdebreis tilhengere. Ottar Birtings sønn, Alv Rode, kjemper også på Håkon Herdebreis side og blir til slutt drept av Erling Skakke i 1165. Jfr. ellers Munch, *NFH* II s. 800 ff. m. henvisninger til sagaene om de ledende menn i denne perioden og deres slektskapsforhold.

dømme for Inge og på å samle aristokratiet om dette målet.⁴¹ Hvor utbredt denne målsetningen var blant Inges tilhengere og hvor stor del av aristokratiet som støttet ham, er det derimot vanskelig å si noe om. Det er i alle fall helt klart at den aristokratiske samling også i denne fasen skjer gradvis, ved at stadig flere av Sigurds og Øysteins tilhengere går over til Inge.⁴² Bare en liten, hard kjerne blir igjen og reiser en ny pretendent etter Øysteins fall. Størstedelen av aristokratiet står nå samlet om Inge. At denne gruppen virkelig er blitt et parti, viser den da den skaper et kongsemne etter Inges død og fører kampen videre til alle rivaler er slått ned. Det er dette partiet som lanserer enekongedømmet som prinsipp gjennom Magnus Erlingssons tronfølgelov.

Når det gjelder perioden 1130- ca. 1160 som helhet, synes sagaenes opplysninger om personkonstellasjoner for det meste å støtte opp om det tradisjonelle syn på forholdet mellom samkongedømme og borgerkrig: det er «gnister» i form av personlige motsetninger mellom kongene og deres nærmeste tilhengere som utløser konflikten, først i annen omgang antennes det samfunnsmessige sprengstoff gjennom dannelsen av faste partikonstellasjoner ut fra sosiale, regionale og kirkepolitiske motsetninger fra 1160-årene og frem til 1227.

I den aristokratiske samlingsprosessen som vi med en viss rett kan tale om i perioden ca. 1130-60, er det vanskelig å finne noen fast linje i tronfølgespørsmålet. Ved avvisningen av Sigurd Slembe går nok stormennene omkring Harald Gille inn for enekongedømme, men etter Haralds død har de ingenting imot å opprette samkongedømme mellom hans to sønner, heller ikke imot å anerkjenne en tredje sønn noe senere. Den eden de fikk folket til å avlegge om ikke å anerkjenne andre konger så lenge noen av Haralds sønner levde,⁴³ betyr ikke på noen måte et brudd på gjeldende regler (s. 248 f.) og kan derfor heller ikke karakteriseres som noe brudd på «samkongedømmets idé». Derimot har den en klar realpolitisk bakgrunn: den skal

41. Jfr. Helle, *Norge blir en stat* s. 54 f., Bjørge s. 8. Sagaene, som ser saken fra Inge-partiets synspunkt, gir Sigurd og Øystein skylden for konflikten (jfr. ndf. n. 66, 69). Men i en tale som legges Sigurd i munnen, blir Gregorius beskyldt for å ha diktet opp Sigurds og Øysteins sammensvergelse (*Msk.* s. 455, *Fsk.* s. 3.52, *Hkr.* III s. 387), og deres skildring av begivenhetene før Sigurds død lar seg vel forlike med den antagelse at hele konflikten er satt i scene av Gregorius.

42. *Msk.* s. 460, *Hkr.* III s. 393. Sagaene navngir 5 personer, bl. a. Hallkjell Huk og hans to sønner Jøn og Simon, men nevner at mange andre lendmenn gikk over.

43. *Msk.* s. 414, *Hkr.* III s. 349, jfr. Bjørge s. 7.

hindre at kandidater med støtte i andre grupper — i første rekke Sigurd Slembe — får fotfeste i landet. Til dette formål kan samkongedømmet under de herskende dynastiske forhold være et like egnet middel som enekongedømmet ble det under andre dynastiske forhold i 1160-årene. Tronfølgeloven av 1163 har tydeligvis samme hensikt som bestemmelsen etter Harald Gilles død: å hindre rivaliserende grupper i å få makten, men den får samtidig varige virkninger ved at den vil komme til å utelukke yngre sønner av den nye kongen i tilfelle han skulle få flere. Bak denne bestemmelsen har man, utvilsomt med rette, sett kirkens innflytelse. Om Erling Skakke og stormennene omkring ham også har gått aktivt inn for en slik regulering, eller om de bare har tatt kirkens idéer om individualsuksesjon med på kjøpet, vet vi ingenting om, men det er i alle fall ikke grunnlag for å slutte tilbake fra aristokratiets holdning på dette tidspunkt til noen enhetlig politikk i tronfølgespørsmål i årene før.

De foregående undersøkelser synes altså å støtte ganske godt opp om tradisjonelle synsmåter på forholdet mellom samkongedømme og borgerkrig: konfliktene i 1130-årene lar seg forklare ut fra samkongedømmets teori og praksis, aristokratiets politikk i tronfølgespørsmål har vært bestemt av konkrete maktinteresser i hvert enkelt tilfelle og ikke av langsiktige planer om en bestemt type forfatning, og gjennombruddet for idéen om individualsuksesjon har mer vært en følge av konfliktene enn en forutsetning for dem.

I Bjørgos «gnist»-modell er tronfølgeordningen det avgjørende element: det er tilsidesettelsen av samkongedømmets tronfølgeordning som utløser borgerkrigen, og det er den som viser at man nå er i ferd med å bryte med samkongedømmets idé. Men også samkongedømmets styringspraksis har betydning for vurderingen av årsakene til borgerkrigen: i annen fase utløses konflikten når en av samkongene søker å rydde sine brødre av veien. Bjørgo vil skille denne konflikten, som han kaller kamp for enekongedømmet, fra tidligere konflikter, som han karakteriserer som uenighet om de avtalene som regulerer samkongedømmet.⁴⁴ Som annet punkt i sin omvurdering av årsakene til borgerkrigen søker han derfor å vise at konfliktene i de tidligere periodene var av mindre alvorlig karakter, og at sagaene har overdrevet i sin skildring av dem, dels av litterære grunner, dels fordi de gjenspeiler det offisielle syn på samkongedømmet i enekongedømmets

44. Bjørgo s. 5, 8.

tid.⁴⁵ At sagaene har overdrevet motsetningene av litterære grunner, virker umiddelbart sannsynlig. At de har vært påvirket av det seirende enekongedømmets syn, høres også rimelig ut, om enn ikke fullt så innlysende. Her er det en svakhet at Bjørgo ikke viser hvordan denne tilbakeprojiseringen har virket inn og i hvilken grad den har fordreiet skildringen. Bjørgo slutter kanskje også litt for lett fra Kongespeilets syn til sagaforfatternes, det er ikke sikkert at Kongespeilets syn på samkongedømmet var det eneste på midten av 1200-tallet, og dermed er det heller ikke sikkert at sagaforfatterne delte det.

Det er nemlig mest rimelig å se Kongespeilets kraftige angrep på samkongedømmet som et debattinnlegg, et forsøk på å bekjempe et alternativ som fortsatt kunne være aktuelt, det gir den mest naturlige forklaringen på den voldsomme språkbruken. Alternativet måtte være å tenke seg at forfatteren har mottatt sterke inntrykk av borgerkrigen og vært opptatt av å finne en forklaring på utbruddet av den, samtidig som han ville hylle det stabile styret han nå levde under. Dette kan ikke utelukkes, men jeg vil likevel foretrekke den første forklaringen, av to grunner. For det første er det tydelig at andre elementer i uårslignelsen har en aktuell bakgrunn: det Kongespeilet regner som utslag av borgerkrigens oppløsning er nemlig i stor utstrekning gammel sedvane som fortsatt var levende på midten av 1200-tallet og som den ekspanderende kongemakt søkte å bekjempe. Den sterke utbroderingen av borgerkrigens ulykker skyldes derfor neppe primært forfatterens personlige opplevelser, men behovet for å finne en forklaring på opprinnelsen til de onde skikker han vil bekjempe.⁴⁶ Det ligger da nær å tenke seg at borgerkrigen har en lignende funksjon i argumentasjonen for enekongedømmet: hensikten er ikke primært å forklare borgerkrigen, men å bruke borgerkrigen som argument for en bestemt løsning på et aktuelt problem. For det andre forteller Håkonar saga om en diskusjon om tronfølgen i 1255, der samkongedømmet ble brakt på banen som en mulig løsning.⁴⁷ Bjørgo har i en annen sammenheng hevdet at denne diskusjonen er konstruert av sagaforfatteren for å hedre oppdragsgiveren, kong Magnus, og at samkongedømmet umulig kan ha vært et reelt alternativ i 1250-årene.⁴⁸ Bjørgo påpeker her at den eldste sønnen, Håkon, ble designert allerede i

45. Bjørgo s. 2 f., 26 f.

46. Dette har jeg utdypet nærmere i «Kongens oppgaver i Kongespeilet», kap. I av en avhandling om den politiske ideologi i Kongespeilet, stensil, Bergen 1974.

47. *Sk.* s. 643.

48. *HT* 1973 s. 351.

1240, at han senere alltid ble behandlet som kronprins, og at diskusjonen i 1255 i sagaen danner den naturlige opptakten til Håkon Unge død i 1257 og dermed Guds «valg» av Magnus til konge. Hensyn til oppdragsgiveren og forhold i sagaforfatterens samtid må utvilsomt tillegges betydelig vekt når man vurderer slike beretninger, og det kan i praksis være meget vanskelig å nå frem til sikre slutninger om troverdigheten av dem. Jeg er likevel ikke overbevist av Bjørgos argumentasjon. For det første kunne sagaforfatteren utmerket godt ha fått plassert betraktningen om at Gud valgte Magnus uten å konstruere noen tronfølgediskusjon to år før brorens død: den kunne ha kommet som noen fromme og trøstende ord i sorgen over den døde kronprins. For det andre var det problem som ifølge sagaen ble diskutert i 1255 reelt nok. Yngre kongssønner var like mye av kongeætt som sine eldre brødre, og lovene inneholdt ingen bestemmelser om hvilken rang de skulle ha. Det var også nokså lenge siden problemet sist hadde vært aktuelt: tidligere valg mellom tronpretendenter hadde ikke stått mellom ektefødte brødre. Det var med andre ord ingen presedens å gå etter. Man skulle derfor vente at spørsmålet om Magnus' fremtidige stilling var blitt diskutert på denne tiden. For det tredje var det et annet problem som ble løst i 1240. Da gjaldt det å ha en kandidat som allerede var konge å stille opp mot Skule i tilfelle Håkon Håkonsson skulle falle i kampen. Krisesituasjonen har ganske utvilsomt vært årsak til at Håkon Unge ble designert så tidlig, og det måtte åpenbart ha vært det rene vanvidd å designere to konger som motkandidater i en slik situasjon. For det fjerde tyder Grethe Authén Bloms undersøkelse⁴⁹ — som Bjørgo med visse forbehold gir sin tilslutning til⁵⁰ — på at da styret i 1280- og 1290-årene virkelig ble delt mellom to brødre, var det ikke stor forskjell på kongens og her-tugens rang og verdighet. Det er derfor ikke urimelig å se en forbindelse bakover fra denne perioden til det egentlige samkongedømmets tid. Hvor reelt alternativet samkongedømme var i 1250-årene, er det selvsagt vanskelig å si noe sikkert om, men jeg finner ingen avgjørende grunn til å tvile på at den diskusjon sagaen refererer, virkelig har funnet sted, og at alternativet samkongedømme ved denne anledning ble trukket frem, selv om det etter sagaen å dømme ikke vant særlig stor tilslutning. Kongespeilets angrep på det «onde råd» å velge flere konger samtidig, kan derfor godt ha en aktuell bakgrunn.

I og med at vi må tenke oss forskjellige syn på samkongedømmet

49. Jfr. ovf. n. 2.

50. Bjørgo, op.cit. s. 347 ff.

på 1200-tallet, må vi også regne med at sagaforfatterne kan ha hatt forskjellige oppfatninger på dette punkt, og det viser seg da også at der er ganske store forskjeller i skildringen av samkongeperiodene. Agrip forteller bare positive ting om samkonedømmet. Riksdelingen mellom Magnus og Harald i 1045 skildres som lutter idyll: Magnus er full av glede over Haralds hjemkomst og deler med glede riket.⁵¹ Skildringen av Magnussønnenes regjeringstid er meget kortfattet og dessuten ufullstendig bevart; men her står ikke et ord om at der var noe motsetningsforhold mellom dem. Derimot er forfatteren lite begeistret for Harald Gille og at han fikk bli konge.⁵² Theodoricus er sterkt negativ i sin skildring av Harald Hårdråde. Dette henger likevel først og fremst sammen med hans vurdering av Harald som person: han roser Magnus for den mildhet han viser ved å tilby deling med onkelen,⁵³ og når han i det følgende utbrer seg om uenighetens ulykker og overmøtets farer, sikter han tydeligvis først og fremst til personen Haralds sinnelag, ikke til samkonedømmet som institusjon.⁵⁴ I samsvar med dette har han da heller ingen omtale av konflikter mellom Magnussønnene.⁵⁵ Han sier heller ingenting om konflikt mellom Magnus Barfot og Håkon Toresfostre.⁵⁶

I de senere, mer utførlige sagaene, har konfliktene en langt bredere plass. Men det er likevel vanskelig å få tak i hva forfatterne selv mener om disse konfliktene og årsakene til dem, fordi de så sjelden kommenterer begivenhetene direkte. Generelle utsagn om samkonedømmet forekommer bare i de handlende personers replikker, ellers må man bygge på indirekte utsagn og måten å presentere stoffet på.

Det eneste utsagn som kan tolkes som en prinsipiell avvisning av samkonedømmet, er Einar Tambarskjelves replikk i diskusjonen om Harald Hårdrådes krav på halve riket:

51. *Agrip* s. 70. Men det er mulig at forfatteren kjenner en annen versjon, når han lar en av personene si at det kan føre til ondt hvis Harald ikke blir motatt med ære.
52. *Agr.* s. 100: Sigurd lot Harald bære jernbyrd «meir með einvilja sínum en með vitra manna ráði». Om tronskiftet heter det at Magnus ville ta riket alene slik han hadde rett til og at Harald hverken respekterte sin ed eller brorens bestemmelser (smst.).
53. *MHN* s. 50.
54. «qui [sc. principes] omnimodo decreverant se nullo modo sub duobus regibus velle agere nisi pace confoederatis. Sciebant procul dubio omne regnum in se divisum desolandum ideoque statuerunt certissime inter se illum vita privandum, qui nollet paci acquiescere. De hac dementia discordiæ exclamat Virgilius . . .» *MHN* s. 54 f.
55. S. 63 ff.
56. S. 57 f.

«og let fiarre Haralld verit hafa þa er þeir vunu lanndet af Knytlingum oc ecki fysumk ver at tviskiftaz milli kononga. havum ver oc iamnan æinum senn þionat. oc sva man enn vëra meðan Magnus konongr hæfir valld sitt.» (Fsk. s. 235, jfr. Msk. s. 89).

Det er lite trolig at det er sagaforfatternes eget syn som kommer til uttrykk her; i sin skildring av de følgende begivenheter viser de jo nettopp at dette rådet var uheldig fordi det førte til at Harald allierte seg med Svein. Resultatet av det hele ble da også at Magnus ble tvunget til deling. Det ser også ut som de mener at Magnus selv var innstilt på deling og at det var Einars og stormennenes reaksjon som fikk ham fra det.⁵⁷ Det blir derfor mest rimelig å se denne replikken i sammenheng med skildringen av det nære forholdet mellom Einar Tambarskjelve og Magnus og det sterke motsetningsforholdet mellom Einar og Harald: Einar er Haralds konsekvente motstander fra første gang han krever tronen til Einars død for Haralds hånd; dette går som en rød tråd gjennom sagaenes skildring av denne perioden. Einars replikk er derfor helst ment som en karakteristikk av ham selv og hans forhold til de to kongene, ikke som uttrykk for forfatternes eget syn på samkongedømmet.

Derimot er det mulig at forfatternes syn ligger bak en annen replikk som refereres mot slutten av samkongeperioden, under konflikten mellom Magnus Blinde og Harald Gille. Da Harald kommer tilbake fra Danmark etter nederlaget ved Fyrileiv og erobrer Østlandet mens Magnus sitter med få folk i Bergen, ber Magnus lendmannen Sigurd Sigurdsson om råd.⁵⁸ Sigurds første råd er at Magnus skal søke forlik og riksdeling med Harald. Magnus forkaster dette, og Sigurd gir to andre råd, som også blir forkastet, inntil han utålmodig gir Magnus det råd han vet han ønsker: å bli sittende i Bergen og vente på Harald. Det er ingen tvil om hva sagaforfatterne mener om denne episoden: Magnus oppfører seg dumt; det beviser både den følgende katastrofen og skildringen av Magnus forøvrig som uklok, arrogant og gjennomgående dårlig likt.⁵⁹ Det er derfor all grunn til å tro at sagaforfatterne mener at Magnus burde ha fulgt Sigurds råd og søkt

57. *Fsk.* s. 234 f., *Msk.* s. 89. *Hkr.* avviker nokså sterkt fra de øvrige sagaene og har ikke med noen diskusjon om riksdeling.

58. *Fsk.* s. 336, *Hkr.* III s. 323. *Msk.* har lakune her (s. 400).

59. *Hkr.* III s. 315. *Msk.* har rimeligvis også hatt en karakteristikk av Magnus, men den dekkes av lakunen. *Fsk.*, som sjelden sier noe ufordelaktig om kongene, har derimot ingen karakteristikk av ham (*Fsk.* s. 334 f.).

forlik med Harald, og dette kan være et indisium på at de ikke har hatt noe negativt syn på samkongedømmet som system. Man bør likevel ikke legge altfor stor vekt på dette; det er jo fullt mulig å betrakte samkongedømmet som en uheldig måte å ordne tronfølgen på og likevel godta det som en nødløsning når maktforholdene gjør det nødvendig.

De viktigste holdepunktene for at sagaforfatterne har hatt et negativt syn på samkongedømmet ligger ellers i deres generalisering ut fra konfliktepisodene mellom Magnus den gode og Harald Hårdråde og mellom Sigurd og Øystein Magnussønner.⁶⁰ Her heter det at flere lignende episoder skjedde, i det siste tilfellet at der var sterke motsetninger mellom kongene, men at freden tross alt holdt i deres levetid.⁶¹ Man kan tenke seg at denne generaliseringen skyldes at forfatterne har vært påvirket av samme syn på samkongedømmet som Kongespeilet. Men en slik tolkning er ikke nødvendig: den tradisjonen de har hatt å bygge på, har vært fattig på begivenheter fra disse periodene, og opplysningene om konflikt kan derfor ha kommet til å ruve uforholdsmessig i sagaforfatternes bevissthet. Det er dessuten fullt mulig at forfatterne *har* kjent til flere konfliktepisoder. Morkinskinna i den interpolerte form vi nå har den, inneholder nemlig flere beretninger om konflikt mellom disse kongene som ikke finnes i de øvrige sagaene. Selv om Morkinskinna i sin nåværende form først er skrevet ned mot slutte av 1200-tallet, må flere av disse episodene ha eksistert i skriftlig eller muntlig form en god stund før.⁶² Det er derfor ikke umulig at de tidligere sagaforfatterne har kjent til noen av dem, men ikke har tatt dem med, og at de dermed har sine ord i behold når de hentyder til flere konflikter mellom kongene.

Det er ellers verd å merke seg at Fagrskinna overhodet ikke forteller om motsetninger mellom Sigurd og Øystein, og dermed neppe kan beskyldes for å ha noe negativt syn på samkongedømmet som institusjon. Når denne sagaen likevel har med konflikten mellom Ha-

60. Det dreier seg om konflikten om skipsleiet, *Fsk.* s. 244 ff. *Msk.* s. 97 ff., *Hkr.* III s. 113 ff., om mannjevningen, *Msk.* s. 382 ff., *Hkr.* III s. 290 ff. og om Sigurds bortførelse av Øysteins venninne Borghild, *Hkr.* III s. 289. I det siste tilfellet sies det ingenting om Øysteins reaksjon, men episoden må vel likevel regnes med blant forfatterens eksempler på at forholdet mellom kongene var dårlig.
61. *Fsk.* s. 245 f., *Msk.* s. 99, *Hkr.* III s. 115 om Magnus og Harald, *Msk.* s. 382 (etter beretningen om Sigurd Ranesson), *Hkr.* III s. 294 f. (etter mannjevningen) om Sigurd og Øystein.
62. F. Hødnebo, *KLNM* XI sp. 704 f., F. Jónsson, *Morkinskinna*, Indl. s. XVII ff., XXIX ff. XXXV f.

rald og Magnus og generaliserer ut fra den, kan det være et indisium på at slike opplysninger ikke er tatt med på grunn av forfatternes negative syn på samkongedømmet, men av andre grunner.

Selv om vi ikke direkte kan utelukke at sagaforfatterne har vært influert av et negativt syn på samkongedømmet, kan man ikke si at der foreligger særlig sterke grunner for en slik antagelse. Derimot kan det nevnes en del momenter som taler mot. Om én av periodene med samkongedømme, nemlig mellom Harald Hårdrådes sønner Magnus og Olav, har sagaene ingen opplysninger om konflikt. Dette kan selv sagt skyldes at der ikke var noe å fortelle, men tenker man seg at sagaene oppfatter samkongedømmet som en uheldig ordning som nærmest uunngåelig førte til strid, er det likevel litt påfallende at de ikke har noen antydninger om at der var motsetninger mellom de to brødrene: Magnus — den eldste — styrte nemlig riket, muligens som konge, mens Harald var i England, mens Olav fikk sin del av riket etterat han var kommet tilbake.⁶³ Trekker man så inn at deres sønner, Håkon Toresfostre og Magnus Barfot, senere kom i skarpt motsetningsforhold til hverandre, har man — hvis man først er overbevist om at samkongedømmet er et onde — tilstrekkelig grunnlag for å resonnerer seg frem til at Magnus ikke frivillig har gått med på å dele riket med broren, selv om konkrete opplysninger om dette mangler. At sagaforfatterne ikke gjør dette, må derfor kunne anses som en indisium på at de ikke har hatt noe slikt syn på samkongedømmet. I samme retning peker det at de heller ikke har noen antydninger om motsetningsforhold i den første delen av Magnussønnesenes regjeringstid, men tvert imot opplyser at de samarbeidet om Jorsalferden.⁶⁴

Heller ikke i sammenheng med årsaksforklaringer av borgerkrigsutbrudd lar det seg gjøre å påvise noe negativt syn på samkongedømmet som sådant hos sagaforfatterne. Forfatterne sier gjennomgående lite om årsaker, men av deres presentasjon av stoffet er det tydelig at de først og fremst er opptatt av de personlige motsetningene bak konfliktene og at de legger stor vekt på å skildre rivalenes karakteregenskaper. Disse karaktterskildringene er tydeligvis et mål i seg selv, men det virker ikke urimelig å tenke seg at de i noen grad er ment å skulle forklare utbruddet av konfliktene: Magnus' stiv sinn og arroganse og nedlatende behandling av Harald Gille kan både ha gitt

63. *Msk.* s. 282, 284, *Fsk.* s. 282, 295, *Hkr.* III s. 195, 222 f. Det er bare *Hkr.* som direkte sier at Magnus ble tatt til konge. De andre sagaene sier bare at han styrte riket.

64. *Msk.* s. 337 f., *Hkr.* III s. 267 f.

Harald grunn til opprør og gitt ham den nødvendige tilslutning.⁶⁵ Sigurds og Øysteins hensynsløshet og maktbegjær og forakt for sin svakelige bror fører til at de søker å avsette ham og utløser dermed konflikten.⁶⁶

I enda høyere grad enn de personlige motsetningsforholdene blir omgivelsenes intriger brukt som forklaring på konfliktene mellom kongene. Ved sammenstøtet mellom Magnus den gode og Harald Hårdråde søker «ukloke menn» å så splid mellom kongene,⁶⁷ og når det i 1150-årene bryter ut krig mellom Gillesønnene, skyldes det ifølge sagaforfatterne for en del at de gamle rådgiverne nå er døde og at nye og mer aggressive menn er kommet i stedet.⁶⁸ I skildringen av selve konfliktene er det også omgivelsene som får hovedansvaret: kongene blir blandet inn på hver sin side i en ættekonflikt, eller sammenstøt mellom deres tilhengere fører til at de selv griper til våpen.⁶⁹

Prinsipielt er det mulig bak disse skildringene å underforstå et mer generelt syn: slik går det alltid når kongemakten er delt. Men en slik slutning synes jeg er meget betenkelig, så lenge den ikke kan støtte seg til annet enn at enkelte andre kilder har trukket slike slutninger. Konklusjonen på den foregående undersøkelsen må derfor bli at sagaforfatterne ikke gir uttrykk for noe bestemt syn på samkongedømmet som sådant, og at det heller ikke er nødvendig å tenke seg noe slikt syn bak deres måte å presentere stoffet på. Bjørgos andre forklaring, nemlig deres interesse for personskildring og for kontrastvirkninger og dramatik, er her fullt tilstrekkelig.

Denne litterære interessen hos sagaforfatterne er sikkert, som Bjørgo er inne på, en betydelig feilkilde. Den kan ha ført til at motsetningene og konfliktepisodene er blitt overdrevet, men antagelig først og fremst til at konflikter og motsetninger har fått en uforholdsmessig bred plass i skildringen. I samme retning må den muntlige overlevering sagaforfatterne i stor utstrekning har bygget på, ha virket: dramatiske

65. Jfr. ovf. n. 34. Magnus' uttaltende karakteregenskaper og nedlatende behandling av Harald blir særlig fremhevet gjennom historien om kappløpet mellom dem (*Msk.* s. 396 ff., *Hkr.* III s. 302 ff.).

66. *Msk.* s. 445 f., 454 f., *Fsk.* s. 352 (uten negativ karakteristikk av Sigurd og Øystein!), *Hkr.* III s. 378 f., 386.

67. *Msk.* s. 99, *Fsk.* s. 246, *Hkr.* III s. 115.

68. *Msk.* s. 445, *Fsk.* s. 351, *Hkr.* II s. 378. Jfr. *Agr.* s. 102.

69. Jfr. skildringen av sammenstøtet som førte til Sigurds død, *Msk.* s. 456 ff., *Fsk.* s. 352 f., *Hkr.* III s. 387 ff. I tillegg forteller *Msk.* — antagelig etter *Agr.* — en historie om hvordan Gregorius Dagsson kom i konflikt med kong Sigurd p.g.a. drapene på Sigurds venn Geirstein og hans sønner (*Msk.* s. 448 ff., *Agr.* s. 102 ff. — her er bare begynnelsen bevart).

begivenheter, deriblant konflikter, blir husket og utbrodert, mens fredelig samarbeid og daglig regjeringsvirksomhet blir glemt. Skjevheten i sagaenes fremstilling ligger derfor først og fremst i deres helhetsbilde; derimot er det neppe grunnlag for å avvise de konkrete opplysningene de gir om konflikt mellom kongene. Dette er vel i hovedsak den konklusjon Bjørgo også trekker.⁷⁰ Skulle man på bakgrunn av dette karakterisere de enkelte samkongeperiodene, blir bildet omtrent slik: i den første samkongeperioden, 1045–46, ble den regjerende kongen, Magnus tvunget til deling,⁷¹ det er derfor godt mulig at den var preget av ganske sterke motsetninger. Den andre perioden, 1066–69, har etter alt å dømme vært fredelig; ingen kilder forteller noe annet. Den tredje perioden, 1093–94/95, var preget av sterke motsetninger. I den fjerde og lengste perioden, 1103–23, var der motsetninger, men de dominerte ikke perioden i den grad saga-beretningene gir inntrykk av, og de førte ikke til åpen konflikt. Femte periode, 1130–35, var fylt av motsetninger helt fra begynnelsen av og endte etter få år i åpen konflikt, og sjette periode 1136–57, begynte fredelig — dvs. forsåvidt det angikk forholdet mellom samkongene — men endte i åpen konflikt.

På denne bakgrunn vil jeg konkludere med at Bjørgo i noen grad har rett i sin omvurdering på dette punkt: samkongedømmet i tiden før ca. 1130 var neppe så konfliktskapende som forskerne gjerne har ment. Det kan betraktes som et forsøk på å løse problemet med flere arvingers like rett til tronen, og som sådant var det i enkelte tilfeller vellykket. På den annen side skal man ikke overdrive systemets fredsbevarende virkninger: tross alt var det i tiden 1045–1130 bare samkongedømme i 24–25 år, som oftest i meget kort tid av gangen. At perioden stort sett var fredelig, kan derfor like godt skyldes at der for det meste bare var én kandidat til tronen som samkongedømmets fredsbevarende virkninger. Denne undersøkelsen gir oss derfor ikke noe grunnlag for å revidere konklusjonen fra foregående avsnitt: det som skjedde i 1120- og 30-årene, var ikke noe brudd på samkongedømmets idé eller prinsipper, og konfliktene som da oppsto,

70. Bjørgo s. 5 f., 22 f. o. fl. st. Gjennomgående aksepterer Bjørgo sagaenes konkrete enkeltopplysninger.

71. Slik framstiller alle sagaene unntatt *Agr.* det. Detaljene varierer noe, jfr. Munch, *NFH* II s. 117 ff., Theod., *MHN* s. 50 f., 54 f. (kap. 25 og 27), *Msk.* s. 88 ff., *Fsk.* s. 234 ff., *Hkr.* III s. 100 ff., *Agr.* s. 68 f. Et kvad som er sitert i *Hkr.* (s. 103, jfr. Skjalded. A 1 s. 379, B 1 s. 349) synes også å tyde på at der har vært konflikt. Adam av Bremen nevner derimot ingenting om konflikt, men hans fremstilling er ytterst kortfattet og på noen punkter dessuten påviselig feilaktig (ed. B. Schmeidler, *MGH Script. in us. schol.* s. 154).

kan godt ha hatt sitt opphav i forhold som man normalt må regne med ville inntreffe under den tradisjonelle tronfølgeordning.

Konklusjonen på den foregående behandling av forholdet mellom samkongedømme og borgerkrig blir altså at det ikke er grunnlag for noen radikal omvurdering av det tradisjonelle syn, slik det i mer moderat form er formulert av Holmsen. Når det gjelder Bjørgos andre hovedemne, samkongedømmet i funksjon, tror jeg derimot det er grunnlag for en ganske betydelig revisjon. Bjørgo har utvilsomt rett i at tidligere forskning har behandlet samkongedømmet for mye ut fra et rent forfatningspolitisk syn og i for liten grad har studert systemet i funksjon. Han er også oppmerksom på det skiftende og uregelmessige i samkongedømmets styringsordning og problemene med å finne frem til hva som har vært vanlig praksis på grunnlag av sagaenes temmelig spredte opplysninger (jfr. ndf. s. 269). Min hovedinnvending på dette punkt er at han på tross av disse reservasjonene i for stor utstrekning aksepterer Keyzers beskrivelse av samkongedømmet som et forfatningssystem og på samme måte som han betrakter sagaenes enkeltopplysninger om hvordan samkongene styrte som uttrykk for faste regler. Det nye hos Bjørgo er at han forsøker å se styringsordningen som uttrykk for bredere samfunnsmessige behov, ut fra sitt generelle syn på samkongedømmet som den naturlige måten å organisere riksstyret på under det stadium av samfunnsmessig utvikling Norge befant seg i i denne perioden. I sin konklusjon beskriver han samkongedømmets administrasjonssystem som «i første rekke karakterisert ved *mobilitet*, og ved ei utprega praktisk og pragmatisk holdning til løysinga av samfunnets administrative behov».⁷² Denne forvaltningsordningen «balanserer effektivt mellom lokalomsyn og riksomsyn».⁷³

Vekten ligger her på desentralisering, og Bjørgo fremhever i denne sammenheng betydningen av at de enkelte områder i en tid da landskapsmotsetningene hersket, fikk ha «sin» konge, men samtidig legger han vekt på at samkongedømmet også tok tilstrekkelig hensyn til riksenheten, og i sin konkrete beskrivelse er det dette aspektet han er særlig opptatt av. Her slutter han seg nøye til Keyser, som uttrykkelig fremhever som det nye — og positive — ved samkongedømmet at kongemakten, men ikke riket var delt.⁷⁴ I den følgende gjennomgåelsen vil jeg derfor i første rekke ta opp dette spørsmålet.

72. Bjørgo s. 24.

73. Smst.

74. *Saml. Afh.* s. 438, *Eftl. Skr. II* s. 41 f.

Som nevnt (s. 244) kan man neppe trekke særlig bestemte slutninger om synet på rikets enhet under samkongedømmet av regelen i G 271. Dette får også konsekvenser for bildet av samkongedømmets styringspraksis: det blir straks vanskeligere å se de få og spredte eksemplene kildene gir på ordningen av styret som uttrykk for faste regler, og det blir likeledes vanskeligere å tolke opplysninger om fellesstyre som utslag av ønsket om å bevare riksenheten. Også her må vi derfor regne med at sagaenes enkeltopplysninger må tolkes ut fra maktforhold og politiske realiteter i hvert enkelt tilfelle, ikke som uttrykk for et fast system som er felles for alle samkongeperiodene.

Muligens gjelder dette for riksdelingen. Her gir sagaene inntrykk av at praksis har vært noe forskjellig i de forskjellige periodene: i 1066–69 og 1103–23⁷⁵ ble det foretatt territoriell deling, mens det om periodene 1045–46, 1130–35 og 1135–57 ikke sies noe om at samkongene hadde noen spesiell del av riket.⁷⁶ I 1093 regner sagaene øyensynlig med en faktisk riksdeling etter hvor de to kongene hadde sin sterkeste støtte.⁷⁷ Sagaforfatterne kan mistenkes for å ha konstruert disse riksdelingene, men det styrker troverdigheten av deres beretninger at de har forskjellige opplysninger om de forskjellige periodene. Det lar seg også gjøre å finne visse motiver bak delingsmåtene i noen av tilfellene. I 1045, da Magnus var tvunget til å dele, sørget han for å få inn i delingsavtalen at han selv skulle ha forrang, og kan ha ment at en ordning som ikke innebar territoriell deling ville gi ham større muligheter til å virkeliggjøre en slik forrang og kontrollere Harald. Lignende motiver kan man tenke seg bak avtalen i 1130. Her fikk Magnus visse økonomiske fordeler — han hadde sørget for å sikre seg alt farens løsøre og fikk beholde det — og han har trolig heller ikke hatt interesse av å gi Harald noen egen riksdel som kunne gi ham et fast støttepunkt.

Nå har Bjørgo utvilsomt rett i at man ikke skal legge altfor stor vekt på denne territorielle delingen: også i de periodene da kongene hadde hver sin del, ser det ut til at de har oppholdt seg ganske mye i

75. *Msk.* s. 283, 337, *Fsk.* s. 296, 328, *Hkr.* III s. 223, 267. I 1136 ble Sigurd og Inge hyllet henholdsvis i Trøndelag og i Viken. Øystein fikk senere 1/3 av riket; Sigurd og Inge oppholdt seg øyensynlig for det meste på forskjellig sted de første årene, men sagaene sier likevel ingenting om formell deling av riket. (*Msk.* s. 414, 429 f., 440, *Fsk.* s. 347, 351, *Hkr.* III s. 348, 360 f., 368 f.)

76. 1045: *Msk.* s. 96, *Fsk.* s. 240, *Hkr.* III s. 107 f. 1130: *Fsk.* s. 335, *Hkr.* III s. 316, *Msk.* har en lakune her.

77. *Msk.* s. 297, *Fsk.* s. 309, *Hkr.* III s. 233 f.

hverandres riksdeler, og det er lite i sagaenes konkrete omtale av deres styringsvirksomhet som tyder på at riksdelingen i praksis hadde særlig store konsekvenser. Likevel kan det under Magnussønnene se ut som i det minste kongens gods var delt etter territorielle prinsipper: all Øysteins byggevirkosomhet og hans donasjoner til kirkelige institusjoner foregikk nord og vest i landet, hvor han ifølge sagaene hadde sin del, mens Sigurd bygget i øst.⁷⁸

Jeg har ingen avgjørende innvendinger mot Bjørgos beskrivelse av riksdelingen, selv om jeg kan tenke meg å betone forskjellene mellom de enkelte periodene noe sterkere enn han. At denne måten å dele på er bestemt av hensynet til riksenheten, vil jeg derimot stille meg tvilende til. Til en viss grad kan den være bestemt av rent maktpolitiske betraktninger, i noen grad kan det også tenkes at man har funnet at den mest rimelige måten å dele de inntektene fra folket som kongen hadde krav på ut over landet, har vært at alle kongene dro til de samme stedene på noe forskjellig tid. Men her vil jeg ikke gi uttrykk for noen bestemt oppfatning, muligens kan grundigere undersøkelser av administrasjonsordninger og inntekter i denne perioden, hovedsakelig basert på retrospektiv metode og sammenligning med andre land, gi sikrere resultater.

I den praktiske styringsvirksomheten viste riksenheten seg ifølge Bjørgo i at kongene var sammen om en rekke oppgaver: lovgivning, forsvar, forholdet til kirken, ansvar for kongedømmets rettigheter. På alle disse områdene gjelder det imidlertid at man vanskelig kan slutte seg til at noe var regel ut fra de få eksemplene vi har.

Når det gjelder lovgivning, kjenner vi tre tilfelle da det ble utstedt rettarbøter i denne perioden, nemlig under Håkon Toresfostre (s. 246 ff.), Magnussønnene og Harald Gille og Magnus Blinde.⁷⁹ Håkon Toresfostre opptrådte utvilsomt alene, de øvrige sannsynligvis, men ikke sikkert, sammen.⁸⁰ Rimeligvis er alle disse rettarbøtene utstedt i forbindelse med konungstekja, Haralds og Magnus' rettarbøter er forøvrig bare en stadfesting av tidligere lovgivning, og minner nærmest om et valgløfte. Ved siden av disse rettarbøtene har vi en opp-

78. *Agr.* s. 94 ff., *Msk.* s. 352 f., *Fsk.* s. 333, *Hkr.* III, s. 284 f. Om Sigurd: *Agr.* s. 92 (Kirke i Konghelle). Jfr. ellers Munch, *NFH* II s. 560 f.

79. *F* XVI. 1—4.

80. Jfr. *Agr.* s. 90, som tidfester Magnussønnenes rettarbøter til før Jorsalferden, men ikke sier noe om de nærmere omstendighetene.

lysning om at Øystein Magnusson, øyensynlig alene, ga lover, men den er det neppe grunn til å legge vekt på.⁸¹

Av disse få eksemplene har vi ikke grunnlag for å slutte annet enn at samkongene av og til ga rettarbøter samlet og av og til hver for seg — at der har vært noen regel for dette, er det ingen grunn til å tro. Det må dessuten tilføyes at det er lite sannsynlig at lovgivning var noen særlig viktig oppgave for kongen i denne perioden — det ble det først mye senere.

Hvordan kongene opptrådte i forhold til kirken, vet vi svært lite om. Kongene var utvilsomt sammen om å godkjenne avtalene om opprettelsen av erkesetet i 1152/53,⁸² noe annet ville kardinalen neppe ha godtatt, men dette sier ingenting om hvordan de normalt innrettet seg. At paven i 1119 henvendte seg til begge samkongene,⁸³ er også temmelig selvsagt, og sier ingenting om styringsforholdene i Norge. Om bispevalg har vi bare én opplysning, og den forteller at to samkonger valgte hver sin biskop.⁸⁴ Endelig kjenner vi til at kongene ved et par anledninger hver for seg ga gaver til kirken (s. 266). Skal man slutte noe av disse eksemplene, må det helst være at kongene normalt opptrådte hver for seg i forhold til kirken, men materialet er selvsagt for spinkelt til at man kan utlede regler av det i det hele tatt.

Opplysningene om utenrikspolitikk og forsvar er kanskje noe mer å bygge på: her har vi 4 mer eller mindre klare eksempler på at kon-

81. *Agr.* s. 96, *Msk.* s. 353. Dette kan godt være sagaforfatterens egen slutning ut fra bildet av den kloke og lovkyndige Øystein. Dessuten kunne jo hvem som helst foreslå lover på tingene, så individuell opptreden her behøver ikke si noe om forholdet mellom kongene.

82. Bjørgo s. 20.

83. Bjørgo s. 21.

84. «En tale» s. 15: Øystein innsatte biskop i Bergen, som Inge avsatte og erstattet med en ny, jfr. Bjørgo s. 20. «En tale» bør utvilsomt brukes med forsiktighet, men en konkret enkeltopplysning som dette, som Talens lesere må ha hatt muligheter til å kontrollere, skulle vel likevel være mulig å bruke. Men det går ikke an å generalisere ut fra denne opplysningen — og skal man først gjøre det, må konklusjonen bli den motsatte av Bjørgos, nemlig at kongene opptrådte hver for seg. Et annet eksempel på bispevalg, som Bjørgo anfører i n. 78 på s. 20—21, må jeg tilstå at jeg ikke skjønner. Det heter her at den ene kandidaten ved bispevalget på Orknøyene «nec principis terræ, nec cleri, nec plebis electione vel assensu fuerit ordinatus» (Kolsrud DN XVII B s. 296). «Princeps terræ» må vel helst være jarlen på Orknøyene, eller rettere sagt den ene av dem — der var to (Munch II s. 622) Hvis man antar at det er den norske kongen, må det helst bety at bare den ene av samkongene var innblandet; eller mer sannsynlig: at forfatteren av notisen ikke visste at der var to konger i Norge på denne tiden.

gene opptrådte samlet⁸⁵ og 2 på at de opptrådte hver for seg.⁸⁶ Heller ikke her kan vi regne med at noen regel har eksistert, strengt tatt vet vi ikke annet enn at begge deler forekom, selv om det nok må regnes som sannsynlig at kongene oftest var felles om utenrikspolitiske tiltak når forholdet mellom dem ikke var altfor dårlig. Heller ikke eksemplene på individuelle oppgaver er det særlig lett å generalisere ut fra. Vi hører om to tilfeller da samkongene utnevnte hver sine lendmenn, nemlig i 1093 og 1130, i begge tilfeller tydeligvis for å skaffe seg tilhengere foran en mulig konflikt,⁸⁷ men vi kan ikke dermed trekke noen slutninger om hva som var det normale.

Bjørgos betraktninger over fellesstyret under samkongedømmet muner ut i et generelt prinsipp: å ta avgjørelser i rettsspørsmål av prinsipiell karakter for kongedømmet, er en fellessak, kongedømmet er én juridisk person, også når det er delt. Belegget for dette er Sigurd Ranessons prosess, som Bjørgo med henvisning til Storm «i det store og heile» regner som autentisk.⁸⁸ Det virker imidlertid dristig å slutte noe om dette spørsmålet ut fra Sigurd Ranessons prosess. Storm daterer nemlig nedskrivningen av denne beretningen til omkring 1200, og hans hovedbegrunnelse for dens troverdighet er at de rent konkrete opplysningene i den stemmer med det kildene ellers forteller.⁸⁹ Hvis vi aksepterer denne konklusjonen — jeg har ikke undersøkt nærmere dens holdbarhet — må vi kunne slutte at hovedtrekkene i begivenhetsforløpet er riktig gjengitt, derimot neppe at detaljer i argumentasjonen er det. Og ser vi nærmere på beretningen, viser det seg også at det i virkeligheten er to spørsmål som er oppe til behandling, nemlig for det første: fikk Sigurd virkelig finnferden av Magnus Barfot? Og for det andre: kunne Magnus gi gaver og rettigheter ut

85. Nemlig Harald Hårdrådes og Magnus den godes felles leidangsutbud, Sigurds Jorsalferd og en henvendelse fra kretsen omkring Inge til kretsen omkring Sigurd — begge kongene var barn — i 1138 om militær hjelp, en henvendelse som ble etterkommet, jfr. Bjørgo s. 19 f. m. henv. I tillegg kommer en leidangsferd mot Danmark i begynnelsen av Olavs og Magnus' regjeringstid (1067/68), hvor det er mulig at begge kongene deltok, jfr. Munch, *NFH* II s. 377. Et samtidig kvad nevner imidlertid bare Olav, likeledes *Msk.* s. 286 og *Fsk.* s. 302, der kvadet er sitert. Adam av Bremen nevner begge kongene (s. 198). *Agr.* og *Theod.* nevner ikke leidangen i det hele tatt.

86. Nemlig Øystein Magnusson da han fikk Jämtland inn under Norge og folket der ifølge sagaene bare avla troskapsed til ham (*Agr.* s. 96, *Msk.* s. 353, *Fsk.* s. 333, *Hkr.* III s. 286) og Øystein Haraldssons tog til Orknøyene i 1152 eller 1153 (Munch, *NFH* II s. 845 f., Johnsen, *Nicolaus Brekespeares legasjon*, (Oslo 1945) s. 387 ff.)

87. Bjørgo s. 23.

88. Bjørgo s. 20 + n. 76.

89. Storm (ed.) «Sigurd Ranessons Proces», *Efterskrift* s. 55 ff.

over sin egen levetid? Dette siste spørsmålet dukker først opp langt ute i prosessen, og blir da introdusert temmelig brått og uten sammenheng med det som er sagt tidligere i saken.⁹⁰ Det ligger da nær å tro at forfatteren introduserer juridiske problemer fra sin egen samtid, og at kjernen i historien er den dramatiske konflikten som oppstår mellom Sigurd Ranesson og kong Sigurd av rent personlige grunner og hvor kong Øystein etterhvert blandes inn. De ytre begivenheter kan godt tenkes å være korrekt gjengitt, basert på tradisjon blant Sigurd Ranessons etterkommere, men sikkert adskillig utbrodert gjennom tidene. Derimot er det neppe grunnlag for å slutte noe om hvordan kongene løste prinsippsspørsmål som berørte dem begge ut fra denne kilden.

Som konklusjon på denne gjennomgåelsen av styringsordningen vil jeg sitere Bjørge selv:

«Reint metodisk kan ein reise spørsmålet om det er grunnlag for å betrakte samkongedømet som eit avgrensa, noenlunde einskapsprega og fast utforma styringssystem. Termene samkonge og samkongedøme er ukjende i samtidig språkbruk, og dei praktiske styringsformer maktdelinga nødvendigvis måtte medføre, synes langt på veg å ha vore gjennomførte meir etter ad hoc-løysingar i det individuelle tilfelle enn som realisering av etablerte, teoretiske system. . . . Samanlagt tilseier desse forhold at ein går sers varsamt fram når ein forsøker å generalisere og systematisere på grunnlag av gitte enkeltdata; faren for å etablere fiktive standardmodeller er reell.» (Bjørge s. 17 f.).

Jeg tror svaret på hovedspørsmålet her er nei. Det er *ikke* mulig å betrakte samkongedømmet som et fast og avgrenset styringssystem, og jeg tror forskningen hittil i altfor høy grad har etablert fiktive

90. Kong Sigurds første beskyldning er formulert slik: «hverr myn meiri þjófr en þv. Stelr mik eigi minna fe á hvervum xii mánvðum en lx.marka. Þvíat þv hefir finnfor ok finnkaup ok lætr þv eigi meirr en helmíngínn til var koma . . . (Sig. R. s. 5). På første ting lyder beskyldningen slik: «gaf hann þa sok Sigurði Hrana syni at hann hefði heimt fiarhlvt konunganna. oc dregit vndir sik finnskattínn með agirnd. ok atvvilia þeira er attv». (Sig. R. s. 6). Sigurd forsvarer seg med å fortelle hvordan han fikk denne retten av kong Magnus Barfot. Først på det tredje tinget, fylkestinget på Trondenes, reiser kong Sigurd spørsmålet om kongens rett til å gi gaver ut over sin egen levetid: «Sigurðr konvngv sagði at hann vílldí at visv at málit færi til ravnar. at Magnus konvngv mátti eigi gefa leingr en hann var konvngv at Noregi» (Sig. R. s. 15). Sitatene i det foregående er etter Hulda, *Msk.* har i alt vesentlig samme tekst.

standardmodeller. Der er nok visse fellestrekk ved de forskjellige samkongeperiodene, men opplysningene om styringsordning o. l. er så spredte og motstridende at det ikke er mulig å slutte seg til at der har vært generelle regler for fordeling av plikter og rettigheter. Det er mer rimelig å tenke seg at slik fordeling har skjedd ved avtaler i hvert enkelt tilfelle eller har vært bestemt av samkongene etterhvert som problemene meldte seg. Samkongedømmet er ikke et forfatnings-system, men, som Bjergo meget riktig påpeker, en serie ad hoc-løsninger på et problem som dukket opp med jevne mellomrom, nemlig problemet med flere likeberettigede tronarvinger.

Dermed blir det også vanskelig å se fordelingen av oppgavene mellom samkongene som uttrykk for bredere samfunnsmessige behov. Inntrykket av de spredte opplysningene sagaene gir, er snarere at denne fordelingen var bestemt av kongene selv og forholdet mellom dem. I videre forstand kan man nok likevel se denne styringsformen som uttrykk for samfunnstilstanden i perioden: man kan tenke seg at kongen gjennomgående sto i et så løst forhold til bondesamfunnet at det var unaturlig med fast territoriell deling mellom samkongene og at kongens oppgaver var såvidt forskjelligartede og lite fastlagte at det i liten utstrekning ble skapt presedenser når det gjaldt fordelingen av dem. Overgangen til enekongedømme kan dermed tenkes å gjenspeile en utvikling i retning av at kongen trer i et stadig sterkere funksjonelt forhold til samfunnet som helhet, i første rekke til aristokratiet. Konkret viser denne utviklingen seg henimot midten av 1100-tallet særlig i at aristokratiet i økende grad søker å kontrollere kongedømmet. I det foregående har vi sett eksempel på dette gjennom forsøkene på å regulere tronfølgen. Her kan det riktignok ikke påvises at denne reguleringen går i noen entydig *retning*, men det er tydelig nok at aristokratiet har innsett tronfølgens betydning for å skaffe orden i samfunnet og seg selv politisk kontroll. En lignende utvikling i forholdet mellom konge og samfunn kunne muligens påvises også på andre områder. Men skal man komme lenger når det gjelder de funksjonelle forutsetninger for samkongedømmet og for utviklingen i retning av enekongedømme, bør man antagelig først undersøke kongedømmets funksjoner generelt i tidlig middelalder med utgangspunkt i lovene, supplert med tilbakeslutninger fra senere og mere kilderike tider, med sagaopplysninger og sammenligninger med andre land. Det er neppe grunn til altfor stor optimisme når det gjelder resultatet av en slik undersøkelse, så spinkelt som materialet er, men en del interessante resultater kan den sikkert gi, og muligens kan den

kaste noe mer lys over de samfunnsmessige forutsetninger for overgangen fra samkongedømme til enekongedømme enn sagaenes spredte opplysninger om hva som skjedde på topp-planet. Ved en slik undersøkelse vil det også være naturlig å legge sterkere vekt på den *utviklingen* som skjedde i perioden fra omkr. 1050 til 1150, og de konsekvenser dette må ha fått for organiseringen av riksstyret og kongens oppgaver: vekst i kirkelig organisasjon, grunnleggelse og videreutvikling av byer, omdannelsen av aristokratiet, tilløp til lovgivning osv. Det er liten grunn til å tro at kongens oppgaver har vært de samme gjennom hele perioden, og dermed er det rimelig å tenke seg at fordelingen av dem også har vært forskjellig.

Dette resultatet av gjennomgåelsen av samkongedømmets styringspraksis utdyper og styrker resultatet av den foregående undersøkelsen av forholdet mellom samkongedømme og borgerkrig. Det er liten grunn til å tro at en ordening som har vært så skiftende og i så sterk grad bestemt av maktforholdene i hvert enkelt tilfelle har virket fredsbevarende. Og fordi samkongedømmet som tronfølgeordning og maktfordelingsprinsipp bare i liten grad kan karakteriseres som en fast ordening, blir det også liten grunn til å se fremstøtene mot enekongedømme henimot midten av 1100-tallet som prinsipielt brudd på en slik ordening. Jeg tror derfor at det er grunn til i enda høyere grad enn Bjørgo å betone «glidningen» mellom samkongedømme og enekongedømme. *Hele* samkongeperioden kan betraktes som en overgangsfase, som en periode da man gjorde de første forsøk på å frembringe en ordnet løsning på problemet med de mange tronarvingene. Det utilstrekkelige i disse løsningene sammen med mer generelle trekk i samfunnsstrukturen fremtvang så en ny løsning, nemlig en drastisk innskrenkning i antall arveberettigede.

I det foregående har jeg hovedsakelig beskjefte meg med det man kan kalle «gnist»-nivået i borgerkrigsproblemet, og har diskutert nokså inngående visse sider av samkongedømmet som tronfølge- og maktfordelingsprinsipp. Her har mine vurderinger i stor utstrekning vært formet som en kritikk av Bjørgos syn. Det bredere samfunnsmessige perspektiv på overgangen mellom samkongedømme og enekongedømme har jeg ikke sett det som min oppgave å behandle i denne sammenheng; her tror jeg Bjørgos synspunkter er fruktbare og verdifulle og kan bidra til å sette tronfølgeordningen og striden om den inn i et riktigere perspektiv. Jeg er også helt enig i grunnintensjonen bak hans kritikk av Keyser-tradisjonen: samkongedømmet som

problemløsning og som praktisk styringsordning er kommet for mye i bakgrunnen og fortjener å behandles for seg, uavhengig av borgerkrigsproblematikken. Min kritikk av Bjørgo på dette punkt går ut på at han ikke har gått langt *nok* i å frigjøre seg fra den «forfatningsrettslige» oppfatning i eldre forskning, selv om hans helhetsbilde av overgangen mellom samkongedømme og enekongedømme er blitt adskillig mer nyansert og elastisk enn Keyzers og hans etterfølgeres. Videre forskning bør i større utstrekning konsentrere seg om det skiftende og usystematiske i styringsordningen i denne perioden, se den i nøye sammenheng med utviklingen av det norske kongedømmet gjennom hele sagatiden og trekke inn et bredt sammenlignende materiale fra andre germanske områder for å forstå den norske utviklingen bedre.

SUMMARY

The article discusses the views presented by Narve Bjørgo (HT 1970 pp. 1—33) concerning joint rule and individual succession in Norway c. 1045—1160. According to Bjørgo, civil strife from the 1130's onwards was a result of a deliberate break with traditional rules of succession, first by king Sigurd Jorsalfar (1103—30), who refused to recognize his half-brother Harald Gille and forbade him to claim the throne during his own and his son's reign, then by the aristocracy, which gradually tried to establish individual succession in order to create a strong monarchy under its own leadership. The present writer does not consider king Sigurd's action a break with established rules of succession. To show this, the succession of 1093 is examined. At this time king Olav Kyrre was succeeded by his son, Magnus, and his nephew, Håkon, son of Magnus, Olav's co-ruler 1066—69. This succession has been regarded as an example of the rule that all the joint rulers of a generation must be dead before members of the next one could succeed. The present writer points out that Håkon, who was older than Magnus, had considerable difficulties in maintaining his claims, and therefore considers it most probable that the reason why he did not succeed before 1093 was because Olav tried to reserve the monarchy for himself; in other words, that the situation at this time was not fundamentally different from the situation prevailing in the 1120's. From this a more general conclusion is drawn: during the period of joint rule, there was no rule obliging the pretenders to divide the kingship between them; joint rule was a result of an agreement between the pretenders in each case. Besides, even though all sons of a king had the right to claim the throne, they did not succeed automatically, but had to be elected. Consequently, a powerful king or a pretender with popular support could prevent his rivals from claiming the throne or the popular assemblies ('þing') from recognizing them.

Next, the policy of the aristocracy is examined. Although there is a trend towards aristocratic unification and consolidation from about 1135 and

especially at the end of the 1150's, it is difficult to find a consistent succession policy by the aristocracy: the aristocratic leaders in the period seem to have preferred joint rule or individual rule according to their immediate interests. Only after a long period of civil strife did the leading aristocratic party establish the principle of individual succession in the law of 1163, partly to serve their own interests at the moment, partly because of influence from the ecclesiastical leaders.

The conclusion from the preceding discussion is that the conflicts from about 1130 onwards must be considered as originally «normal» conflicts arising from a system of joint rule, although undoubtedly aggravated and given more far-reaching consequences by changes in the social structure during this period. Accordingly, the contrast with the preceding period should not be exaggerated.

This conclusion is developed further by examining Bjørgo's view that the saga writers have exaggerated the conflicts between the co-rulers in the preceding period, partly because of their interest in presenting dramatic episodes and personal conflicts, partly because they were influenced by the official view of the 13th century, when the principle of individual succession was firmly established, that joint rule was the cause of the civil strife in the period before. It is agreed that the saga writers may have exaggerated the conflicts, mostly because of their literary interests and the traditions they depended on, but probably not because of any general prejudice against joint rule. The periods of joint rule between 1045 and 1130 may in fact have been more peaceful than is usually assumed. This is, however, not very significant for the evaluation of joint rule as a system, as there were in fact only 24—25 years of joint rule during the whole period.

In the last part of the article, Bjørgo's analysis of the system of joint rule in function is examined, and the same vagueness and lack of definite rules as concerning the succession is found. Tentatively, the conclusion is suggested that the kings themselves were mainly responsible for dividing their duties and rights between them and that kingship generally had a very loose relationship to society as a whole. Bjørgo is therefore probably right in his plea that joint rule and individual rule should be seen as expressions of different types of society, but the present writer would rather stress the relative unimportance of kingship for society as a whole to explain the particular way the system functioned than the need for a certain balance between regional and central demands, as Bjørgo does.

FORKORTELSER OG KILDEUTGAVER

Ágr. = Agrip, utg. m. oms. av G. Indrebø, Oslo 1936.

DN = Diplomatarium Norvegicum.

En tale mot biskopene, utg. A. Holtsmark, Skr. utg. av Det no. Videnskapsakademi i Oslo II. Hist.-fil. Kl. 1930 nr. 9, Oslo 1931.

F = Frostatingsloven, Norges Gamle Love I s. 121 ff.

Fsk. = Fagrskinna, utg. F. Jónsson, Kbh. 1902—03.

G = Gulatingsloven, Norges Gamle Love I s. 3 ff.

Hkr. = Heimskringla, utg. F. Jónsson, Kbh. 1893—1901.

- HT = Historisk tidsskrift.
Kgs. = Konungs skuggsiá, utg. L. Holm-Olsen, Oslo 1945.
KLNLM = Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder.
MHN = Monumenta historica Norvegiæ, utg. G. Storm, Kra. 1880.
Msk. = Morkinskinna, utg. F. Jónsson, Kbh. 1932.
NFH = Det norske Folks Historie (av P. A. Munch).
Orkn. = Orkneyinga Saga, utg. S. Nordal, Kbh. 1913—16.
Sigurd Ranessøns Proces, utg. G. Storm, Kra. 1877.
Sk. = Det Arnamagnæanske Haandskrift 81a Fol. (Skálholtsbók yngsta), utg. A. Kjær og L. Holm-Olsen, Oslo 1947.